

ΟΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ (Ι)

Η συμβολή στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας τον 19ο αιώνα

Η «ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειος» ιστορική σχολή

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Το γεγονός ότι το Βυζάντιο αποτελεί σήμερα τμήμα της ελληνικής εθνικής κληρονομιάς θεωρείται ως κάτι αυτονόητο, τόσο πολύ μάλιστα που η κρούση να επιστρέψουμε θ' αυτό «ολοταχώς» ακούγεται από ορισμένους κύκλους στους «χαλεπούς» χρόνους της ευρωπαϊκής ένωσης, που διανύουμε, ως ένδειξη ακραιφνούς πατριωτισμού. Το αντίθετο, ωστόσο, θα έλεγε κάποιος που θα παρακολουθούσε τη σχετική αρθρογραφία μέσα από τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο των δεκαετιών 1850 και 1860. Τότε το ελληνικό κράτος είχε κιόλας προανατολιστεί στη Μεγάλη Ιδέα, δηλαδή στη διεύρυνσή του και στην εκπλήρωση της αποστολής του, που δεν ήταν άλλη από τον «εκπολιτισμό» της Ανατολής. Η πολιτική μάστιγα «αποκατάστασις» στο μέτρο που είχε ως τότε επιτευχθεί, έκανε ώστε οι παραπάνω στόχοι να φαίνονται εφικτοί. Η διαδικασία, αντίθετα, για την ιδεολογική του «συμπαγίσαι» βρισκόταν ακόμη στα πρώτα στάδια. Πέρα από τους πολιτικούς θεσμούς που θα λειτουργούσαν ως συνεκτικοί δεσμοί ανάμεσα στους πολίτες, χρειαζόταν επίσης να σχηματιστούν και να καλλιεργηθεί μέσα και έξω από το εκπαιδευτικό σύστημα μια συγκροτημένη εικόνα του παρελθόντος, μιας κοινής κληρονομιάς. Η αρχαιότητα, που λειτουργήσε στα χρόνια της επανάστασης του 1821 ως ένα ικανοποιητικό απόθεμα κοινωνικών δεσμών και ιστορικών συμβόλων, στους νέους πολιτικούς προσανατολισμούς δεν φαινόταν να επαρκεί: ένας ευρύτερος γεωγραφικός χώρος, η καθ' ημάς Ανατολή, και ένας συνδυασμός ελληνισμού και χριστιανισμού ως ιδεατή εθνική προοπτική, φαινόταν τώρα να ανταποκρίνεται στις νέες πολιτικές και ιδεολογικές ανάγκες.

Κάποιοι αυτόκλητοι διανοούμενοι, επαγγελματίες ιστορικοί οι περισσότεροι, ανέλαβαν το ρόλο του συνήγορου σε μια υπόθεση φαινομενικά επιστημονική. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Στ. Ζαμπέλιος και ο Κ. Παπαρρηγόπουλος. Ο πρώτος επιχείρησε να δείξει τη νομοτέλεια της πορείας της ιστορίας του ελληνικού έθνους - ιστορονομία είναι δικός του όρος από το έργο του *Βυζαντινά Μελέται* (1857) - και ο δεύτερος να αφηγηθεί στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, που επανειλημμένα εξέδωσε από το 1853 και μετά, τα αξιωματικότερα ιστορικά γεγονότα και τη δράση των μεγάλων ανδρών. Επιχείρησαν με άλλα λόγια να καταγράψουν το παρελθόν του γεωγραφικού χώρου του τότε ελληνικού κράτους (Πελοπόννησος και Ρούμελη) αλλά και του ευρύτερου χώρου, που ήταν ακόμα οθωμανοκρατούμενος, όχι ως τμήμα της γενικής ιστορίας, όπως αυτή διδασκόταν στο Πανεπιστήμιο του Οθωonus, αλλά ως εθνικό

Το Βυζάντιο έχει ή ανακαλεί δύο εικόνες. Από τη μια, την εικόνα «του ένδοξου μας βυζαντινισμού» που παραπέμπει «σε τιμές μεγάλης της φυλής μας». Από την άλλη, τη μουντή εικόνα με την ατελειωτή σειρά των αυτοκρατόρων, τις ψαλμοδίες των μοναχών και τις ήττηγκες. Τις εικόνες αυτές που προφανώς είναι ιστορικά προσδιορισμένες και που συνδέονται με την συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας, θέλουν να αναδείξουν τα **Ενθέματα** με μια σειρά άρθρων. Στην ουσία θέλουν να επαναφέρουν ένα ζήτημα παλιό που γίνεται επίκαιρο σε περιόδους ιδεολογικής και ηθικής κρίσης της χώρας.

παρελθόν, ως ιστορία του ελληνικού έθνους. Δεν θα αναφερθούμε στην τομή που παρατηρεί κανείς στη ζωή και των δύο ιστορικών. Αρκεί να σημειώσουμε πως η μεταστροφή της ιστοριογραφικής τους αντίληψης προέκυψε από προσωπικές επιλογές και μετακινήσεις που συνέπεσαν με πολιτικές επιλογές στο εσωτερικό του κρατικού μηχανισμού: από ετερόχθονες και οι δύο μεταμορφώθηκαν ο Παπαρρηγόπουλος σε ένα γνήσιο αυτόχθονα και ο Ζαμπέλιος σ' έναν «άνδρα πανελληνιον».

Η αναδιοργάνωση της ιστορικής ύλης και η μετάβαση από το γενικότερο αντικείμενο ιστορίας, που συνέχιζε την καθολική ιστορία των διαφωτιστών, στο πιο περιορισμένο τοπικό, την εθνική ιστορία, δεν ήταν ένα ελληνικό κι ούτε αποκλειστικά επιστημονικό εγχείρημα. Εντάσσεται στην ευρωπαϊκή τάση του ρομαντισμού και του ιστορικού θετικισμού με αρκετές και

σημαντικές αποχρώσεις ανάμεσα στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Αγγλία. Αυτό που δίνει στην ελληνική εθνική ιστοριογραφία μια φορτισμένη αποστολή και ένα δραματικό χαρακτήρα - αν και κάθε εθνική ιστοριογραφία ενέχει μια φορτισμένη δραματικότητα - είναι ότι κλήθηκε να ανασκευάσει την ως τότε εικόνα του παρελθόντος με όρους που προκάλεσαν ζωηρές αντιδράσεις. Χρειάστηκε δηλαδή να αναδείξει τη βυζαντινή περίοδο, μια μακροχρόνια αλλά χρωματισμένη ως τότε από τους διαφωτιστές με τα μελανότερα χρώματα, και να την παρουσιάσει στη νέα ιστοριογραφική σύνθεση «ως μέρος αναπόσπαστον και ουσιωδέστατον της καθόλου εθνικής ημών ιστορίας». Ετσι, με τον πιο φαισιολογικό και αυτονόητο τρόπο το παρελθόν του ελληνικού έθνους (διάβαζε κράτους) παρουσιάζονταν όχι μόνο με βαθιές ρίζες στο αρχαίο παρελθόν - αυτές δεν του ελειψαν από την «αφύπνι-

σή» του - αλλά επιπλέον και με μια αδιάσπαστη συνοχή και ενότητα. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό της ελληνικής ιστορίας, η ενότητα, δεν ήταν που είχε αμφισβητηθεί αμέσως μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους από τον Φαμεγάρη; Το ιστορικό επίσης κενό που επισημάνθηκε δεν ταυτιζόταν ακριβώς με τον Μεσαίωνα, τη «ρουπαρά» εκείνη περίοδο, στη διάρκεια της οποίας διάφορα «βαρβαρικά φύλα, Λάβιοι, Αρβανίτες - για να αναφέρουμε μόνο όσα επιβίωσαν - κατέκλυσαν τον ελλαδικό χώρο;

Μέσα από αυτή τη νέα ιστοριογραφική σύνθεση το ελληνικό εθνικό κράτος εμφανιζόταν, όπως και τα ανεπτυγμένα ευρωπαϊκά, ως μια «εθνική ατομικότητα», η οποία, αν και βρισκόταν αιώνες σε λήθαργο, κατάφερε να αφύπνιστεί και να αναβιώσει τον ολοκληρωμένο ιστορικό του βίο. Ετσι, σ' αυτή την πολιτική και ιδεολογική βάση το Βυζάντιο αποτέλεσε όχι μόνο

τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στους αρχαίους και τους νέους Έλληνες, αλλά και τον καταλύτη που μετέτρεψε, σύμφωνα με τον Ζαμπέλιο, το γένος σε έθνος και που έδωσε στην «ασυνάρτητον ποικιλίαν» του πρώτου την «αδιαχώριστον ενότητα» του δεύτερου στη βάση του «τριαδικού τύπου» της χριστιανικής θρησκείας.

Αλλά η εκδοχή της ενιαίας και συνεκτικής ελληνικής ιστορίας με έντονο τον ελληνοχριστιανικό χαρακτήρα δεν ήταν το μόνο που προέκυψε από τη νέα αυτή κατασκευή. Τροποποιήθηκε επίσης και η ως τότε γνωστή εικόνα του Βυζαντίου: Η επικράτηση της ελληνικής γλώσσας από τον 6ο αιώνα αντιστοιχούσε επισκόπια τη δημογραφική «πανσπερμία» που ήταν βασικό γνώρισμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ο ελληνικός χαρακτήρας του ανατολικού Μεσαίωνα υπερτονίστηκε επίσης, καθώς συσχετίστηκε με το χριστιανισμό και τη θεοκρατική πολιτική ιδεολογία. Ετσι χρωματίστηκε το Βυζάντιο αποτελεσέ, εκτός από τον κρίκο ανάμεσα στην αρχαιότητα και το νέο ελληνοβίο, και ένα πρότυπο για το πολιτικό παρόν - ο νεολογισμός ελληνοχριστιανικός καταγράφεται ακριβώς στην περίοδο παρόμοια προβληματισμών (1854). Μια εθνική ωστόσο ιστοριογραφία «τριαδικού τύπου», με τη βυζαντινή περίοδο ενσωματωμένη ισότιμα με την αρχαιότητα, στην ουσία αναιρούσε το νεωτερικό χαρακτήρα της νεοελληνικής ιστοριογραφίας, αφού η θεία πρόνοια, ερμηνευτική εργαλείο της μεσαιωνικής προ-εθνικής ιστοριογραφίας, έμπαινε «καταπεσπής» από το παράθυρο. Μ' αυτό τον τρόπο το ευρωπαϊκό τύπου ιδεολογικό μοντέλο, το οποίο υποθετούσε μια μεριά πολιτικών και διανοουμενικών, μετασημασιζόταν καθοριστικά. Η ανησυχία δηλαδή για τη «συμπαγίσαι» και την «αποκατάστασις» της ελληνικής εθνικής ιστορίας και της εθνικής ταυτότητας δεν οδηγούσε στα ίδια μονοπάτια. Για άλλους επαγγελματίες του παρελθόντος, μέλη «της παλαιάς ιστορικής σχολής», αυτή «η περί της ενότητος μανία» φάνταζε εντελώς ασύστατη επιστημονικά και βλαπτική πολιτικά.

Γι' αυτούς το αρχαίο παρελθόν, αν και με μακροχρόνιο κενό ανάμεσά τους, αποτελούσε μια κληρονομιά επαρκή, γιατί αποκαθιστούσε την «πολιτικήν ενότητα» πάνω στην οποία μπορούσαν να στηριχτούν για να εμπνευστούν κινώρες δεσμούς στο παρόν του 19ου αιώνα. Ανάμεσά τους ξεχώριζε ο Στ. Κουμανούδης, καθηγητής κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και εμπνευστής του όρου «ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειος ιστορική σχολή» (1851). Ο έντονος διάλογος που παρακολουθούμε μέσα από άρθρα στον Τύπο, διαλέξεις που τυπώθηκαν σε χωριστά φυλλάδια, θέσεις και επιστημονικά έργα της περιόδου κυρίως ως το 1870 κ.λπ. φανερώνει πως η υπόθεση της ένταξης του Βυζαντίου στην εθνική ελληνική κληρονομιά ήταν μια υπόθεση ζωτική για την ιδεολογική συγκρότηση του ελληνικού κράτους και πολύ ευρύτερη απ' όσα φαντάζει σήμερα. Είναι εύλογο να αναφερθούμε στον Κ.Θ. Δημαρά, τον Γ. Βελοπούλη και της Ελ. Σκοπετέα που ενδείξαν πολλά από τα παραπάνω ζητήματα. Μια συστηματική εξέταση της ελληνικής ιστοριογραφίας και της βυζαντινής ιστορίας σήμερα είναι πολλαπλά αναγκαία, εφόσον βέβαια μας ενδιαφέρει η κατοχύρωση της βυζαντινής κοινωνίας και της ανησυχίας η χρήση της ιστορικής γνώσης περισσότερο από τη διαμόρφωση μιας πιο «ελληνορθόδοξης» εθνικής συνείδησης. ●

ιδέες για βιβλία

Ανδρέας Πανταζόπουλος

Primo Levi, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, μετάφραση Χαράς Σαρλικιώτη, Εκδ. ΑΓΡΑ, 1997.
Το αδιανόητο. Η ιστορία του απάνθρωπου.

Τσαρλς Λαρμόρ, *Η ρομαντική κληρονομιά*, μετάφραση - επίμετρο Στ. Ροζάνης, πρόλογος Κων. Παπαγεωργίου, Εκδ. ΠΟΛΙΣ, 1998.
Φαντασία, κοινότητα, ειρωνεία, αυθεντικότητα: έννοιες και χειρονομίες αποθηκευμένες από την αντι-πονητικότητα των ημερών. Και, ωστόσο, νεύματα καταγωγικά πάθη ιδρυτικά της ανθρωπότητας του ανθρώπου. Αλλά και αγωνίες που, ενίοτε, μπορεί να στοιχειώνουν, τρέφοντας ανατριχιαστικούς εθνοκεντρισμούς. Όπως κι αν έχει, πυρηνικά στοιχεία του ρομαντικού κινήματος, με τα οποία ο Τσαρλς Λαρμόρ επιζητεί να μιλολάσει τη σημερινή δημοκρατική καθίζηση. Ένα βιβλίο, που, επιπλέον, καλύπτει σημαντικό κενό στην σχετική βιβλιογραφία.

Ζακ Ντεριντά, *Μπερνάρ Σπγκιέρ, Υπερηχογραφήματα της πλειόρασης*, μετάφραση Μαγδαληνή Ακτύπη, εκδ. ΕΚΚΡΕΜΕΣ 1998.
Ο Ζακ Ντεριντά μιλώντας για την πλειόραση στην πλειόραση κάνει μια στρατηγική επιλογή κριτικής οικειοποίησης του «μέσου». Αντίθετα με τους μεταμοντέρνους αρχαϊσμούς και τα θρηνητικά μπιούζ που ενορχηστρώνουν την εντερική απόρριψη των «μέσων», ο Γάλλος φιλόσοφος υποδεικνύει την κατέβουση της μάχης για την επιβολή άλλων κανόνων. Ο τίτλος του βιβλίου δεν εξαντλεί τον πλούτο του: κράτος, έθνος, κοινότητα, νόημα, μαρτυρία, διαπλεκόμενες θεματικές βαθμιδές, σκιαγραφούν, με απορητική έστω τρόπο, τα συγκαρινά διακυβεύματα.

Λάκης Προγκιδής, *Η κατάκτηση του μυθιστορήματος*, Από τον Παπαδιαμάντη στον Βοκάκιο, μετάφραση Γ. Κιουρτοκάκης, Εκδ. ΕΣΤΙΑ, 1998.
Βοκάκιος, Θερβάντες, Ραμπελαί, Παπαδιαμάντης - και αντίστροφα, ή η τετράς των σκιάων. Ένα βιβλίο σταθμός για την τομή όχι μόνο της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά και της νεοελληνικής ιδεολογίας. Ο ορθόδοξος Παπαδιαμάντης πλάστοργος του μυθιστορήματος, εξερευνητής μιας νέας ηλιπίεου, της ατομικότητας. Η αποφυλάκιση του «κοσμοκαλόγου» από τον (νεο-)ορθόδοξο εθνο-λυρισμό!

Ο Η Αγγελική Κωνσταντακοπούλου διδάσκει βαλκανική ιστορία στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.